Downloaded from UvA-DARE, the institutional repository of the University of Amsterdam (UvA)
http://dare.uva.nl/document/117295

File ID	117295
Filename	Hoofdstuk 27: Gevoel van ongekende weelde

SOURCE (OR PART OF THE FOLLOWING SOURCE):

Type	Dissertation
Title	Kunst, katoen en kastelen : J.H. van Heek (1873-1957)
Author	W.H. Nijhof
Faculty	Faculty of Humanities
Year	2008
Pages	387

FULL BIBLIOGRAPHIC DETAILS:
http://dare.uva.nl/record/284934

Copyright

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use.

UvA-DARE is a service provided by the library of the University of Amsterdam (http://dare.uva.nl)

HOOFDSTUK 27

Gevoel van ongekende weelde

Net als alle andere Twentse textielfabrikanten probeerden Gerrit Jan en Arnold, samen met gedelegeerd commissaris Jan van Heek, Rigtersbleek zo goed en kwaad als het ging door de oorlog te leiden. Direct na 10 mei 1940 kondigde de bezetter landelijke maatregelen af.[1] Op 1 juli 1940, vijftig dagen na de inval, moesten de Nederlandse katoenspinnerijen vierduizend ton Amerikaanse en zevenhonderd ton Egyptische katoen aan Duitsland leveren, bijna een kwart van de aanwezige voorraden.[2] Het daaropvolgende halfjaar rekenden de bezetters elke maand op 2.400 ton garens. Daardoor liep aan het eind van 1940 de grondstoffenvoorziening van de katoenindustrie helemaal vast, al kwam er in 1941 af en toe nog wat Amerikaanse en Russische katoen binnen. Enschedese fabrieken als Rigtersbleek en Van Heek & Co. begonnen in hun spinnerijen celvezels, afval van vlas en zelfs papier te gebruiken voor allerlei soorten garens. De weefgetouwen verwerkten papier en lompen, vooral voor de verplichte, maar overigens wel betaalde leveringen aan Duitsland.[3]

De eerste dagen van de oorlog was het wennen voor de werknemers van Rigtersbleek. Er werd meer gepraat dan gewerkt, schreef een medewerker van de afdeling Binnenland in zijn memoires. ‘Men voelde zoo echt, dat je, indien je werkte, dit niet voor de zaak deed, maar voor een ander. In één woord: de liefhebberij was er af.’ Jan van Heek was somber gestemd, hij verwachtte dat door gebrek aan grondstoffen het bedrijf binnen enkele maanden voor een groot deel stil zou komen te staan.[4] Maar vrij spoedig veranderde het beeld, er kon weer worden gefabriceerd en afgeleverd.

> ‘Maar ’t zakendoen ging echter in omgekeerde lijn. Waar we vroeger groote posten boekten, daar waren ons nu de kleinste het aangenaamst, zoodat wij telkens den verkoop moesten remmen. Nieuwe koopers kwamen als paddestoelen uit den grond en het was ons dikwijls moeilijk een beslissing te nemen of we dergelijke klanten al of niet, met het oog op de relatie na den oorlog, zouden bedienen.’[5]

Alle textielfabrieken kregen verplichte leveringen aan Duitsland opgelegd. Een bedrijf als Van Heek & Co. werkte hiervoor zelfs vier maanden achtereen in drie ploegen.[6] Dat textielbedrijven in deze jaren opdrachten voor de Duitsers uitvoerden, was vaak onderwerp van discussie. De achtergronden waren begrijpelijk: de bedrijven wilden zoveel mogelijk werkgelegenheid behouden.[7] Want werk betekende niet alleen actuele winst voor de bedrijven, zo bleef ook het in de outillage geïnvesteerde kapitaal behouden en werd deportatie van arbeiders voorkomen.[8] Te weinig productie zette de continuïteit van de onderneming op het spel. Op de achtergrond speelde de permanente dreiging van het wegvoeren van spindels en weefgetouwen.[9]

Eind december 1942 vorderde het *Luftwaffe Beschaffungsamt*[10] de fabrieken van Rigtersbleek en Oosterveld. Op 2 januari 1943 begon de ontruiming.[11] Ruim een maand later moest Jan van Heek zijn kantoor verlaten. Het stemde hem niet vrolijk. Hier had hij 45 jaar lang gewerkt, ook nadat hij midden jaren dertig uit de directie was getreden. Op dat moment waren ongeveer 9.000 m^3 van de ruimten van Rigtersbleek in gebruik genomen door het uit Brussel verplaatste Beschaffungsamt, het was nog maar een klein deel van wat nog volgen zou.

Rigtersbleek kreeg steun van fabrikanten in Twente en de Achterhoek. Spinmachines en weefgetouwen vonden een plaats in zestig verschillende textielfabrieken in Twente en de Achterhoek.[12] Vanaf medio februari 1944 lieten de Duitsers niemand meer toe op het fabriekscomplex. Het kantoor, begin 1943 verplaatst naar de school aan de Goolkatenweg, werd ondergebracht in het paviljoen van de sportvereniging. Nauwelijks had iedereen zich hier geïnstalleerd of er kwam op 31 maart 1944 al weer een ontruimingsbevel. Waarheen nu, vroeg Jan van Heek zich af, mogelijk naar de school aan de Emmastraat? Maar hoe dramatisch alles ook was, hij zag toch wel een lichtpuntje, want alle gebeurtenissen wezen op 'een komend einde, hoe het dan ook zijn moge'.[13]

April-Mei-staking

Donderdagmiddag 29 april 1943 spoelde een stakingsgolf over Twente. Meer dan twintigduizend mannen en vrouwen, werknemers van 28 fabrieken, legden het werk neer.[14] Ook de 567 arbeiders van Rigtersbleek besloten mee te doen, uit protest tegen door de Duitsers aangekondigde maatregelen. In de loop van de middag gingen in Enschede ruim vijfduizend textielarbeiders in staking, de ambtenaren van gemeentelijke diensten en bedrijven volgden. De stakers hoopten dat de spoorwegen zich zouden aansluiten, maar de treinen bleven gewoon lopen, zoals elke oorlogsdag.[15] Na Twente kwam ook de rest van Nederland massaal in opstand. Het doel was niet meer loon, korter werken of betere werkomstandigheden, het was puur verzet dat zich richtte tegen het besluit van de Duitse bezetters om de krijgsgevangen leden van het voormalige Nederlandse leger die in mei 1940 bij de capitulatie waren vrijgelaten, opnieuw in krijgsgevangenschap te nemen. Betrokkenen zouden via advertenties in de dagbladen worden oproepen en wie zich niet meldde, diende met het ergste rekening houden.[16]

De Duitsers traden hard op, ze wilden de staking zo snel mogelijk breken. De Höhere SS- und Polizeiführer Rauter kondigde het politiestandrecht af: tussen acht uur 's avonds en zes uur 's morgens mocht niemand zich op straat vertonen, bij overtreding werd direct geschoten. Samenscholingen van meer dan vijf mensen waren verboden. De stakers mochten geen loon uitbetaald krijgen. Op zaterdag 1 mei lag vrijwel overal het werk stil. De Duitsers dreigden degenen die niet aan het werk gingen, dood te schieten.[17] Maar Enschede maakte zich niet zo ongerust. Op 't Pathmos, Stevenfenne en De Brakel, waar de Duitsers nog niet waren verschenen, stonden de mensen gezellig op straat te praten. Hoofdinspecteur van politie A.T. Bruining maakte een rondrit door de wijken en raadde iedereen aan toch vooral naar binnen te gaan. 'Jullie beschouwen het als een grapje, maar er zijn al doden gevallen, want de Duitsers schieten maar raak.' Directeuren van fabrieken adviseerden hun arbeiders weer aan de slag te gaan. Maandagmorgen was overal het werk hervat.[18]

Geen stadsparkje maar de bibliotheek

Op woensdag 22 januari 1941 vorderden de Duitsers Jan's ouderlijke huis in Enschede, het Van Heekshuis aan de Markt. Het werd bestemd als Ortskommandantur. 'De geheele familie is daardoor overvallen en ten zeerste getroffen.' Het huis werd direct ontruimd. In de familievergadering van 11 februari 1941 kwam de vraag aan de orde: wat gebeurt er met het Van Heekshuis in de toekomst?

Het was niet voor het eerst dat deze vraag werd gesteld. Eind jaren twintig had Ludwig van Heek al geschreven dat het 'geen sinecure' meer was in de binnenstad te wonen. Velen die geslachten lang

hun domicilie hadden in de binnenstad, verlieten Enschede, vanwege de onrust en het rumoer. Het centrum was de laatste twintig tot dertig jaar sterk veranderd. Veel oude patriciërshuizen waren kantoren geworden. 'Alles zoekt meer de natuur.' [19]
De toekomst van het Van Heekshuis was na de ontruiming actueel. Jan van Heek vond dat het Van Heekshuis straks – wanneer de Duitsers het hadden verlaten – moest worden afgebroken, het mocht 'geen voorwerp worden van speculatie of van een onwaardige bestemming'. Er kon een parkje worden aangelegd, een rustige plek in het midden van de stad waar de mensen konden wandelen. Jan's idee was er een gedenksteen te plaatsen, met een inscriptie: 'Nabij deze plek stond, zooals de oude grachtenloop aantoonde, in de vroege Middeleeuwen de burcht van Enschede (mogelijk een walborg).' Hij wilde de namen van de bewoners ook vermelden, vanaf het eind van de achttiende eeuw, en de passanten laten weten dat de familie Van Heek deze 'historische plaats' aan de gemeente had geschonken.[20]
Gerrit Jan, Arnold en Tini waren het niet met Jan eens, die wel steun kreeg van Bertha. Auguste kon de familievergadering niet bijwonen. Arnold had het plan het huis na de oorlog aan te bieden aan de Openbare Leeszaal en Bibliotheek. Want op 22 februari was de villa van Blijdenstein aan de Langestraat 9, waarin de bibliotheek sinds 1925 was gehuisvest, door brand verwoest. Een ander voorstel was een deel van het terrein aan Van Heek & Co. aan te bieden, voor uitbreiding van het hoofdkantoor.
Bijna een jaar na het einde van de oorlog, op maandag 4 maart 1946, kwamen de broers en zussen weer bijeen. Aan het begin werden de overleden familieleden herdacht. Zuster Auguste was op 21 december 1944 in Baden-Baden overleden, Edwina op 17 september 1945. 'Onze kring is daardoor sterk ingekrompen', schreef Jan in het verslag van de vergadering. 'Wij moeten ons voor de jaren, die ons nog gegeven zijn, goed aan elkander vasthouden.'[21] Het idee was nu de Openbare Leeszaal en Bibliotheek in het Van Heekshuis te vestigen, zoals Arnold enkele jaren eerder al had voorgesteld. Jan berichtte Mattheus van Hattum, de waarnemend burgemeester, dat wanneer zijn familie het Van Heekshuis zou schenken, zij daaraan de voorwaarde wilde verbinden dat het hoekhuis bij de stoep werd afgebroken. De daar gevestigde ijsbar en het aangrenzende steegje waren de familie al jarenlang een doorn in het oog en een 'disgrace', een schandvlek, voor de markt van Enschede.[22] Uiteindelijk leidden de discussies in de familie er toe, dat op 15 april 1948 in het Van Heekshuis, nadat het enkele jaren commandopost van het Militair Gezag was geweest, de nieuwe vestiging van de Openbare Leeszaal en Bibliotheek de eerste lezers mocht verwelkomen.[23]

Bommen rondom Bergh

Op 22 februari 1944 vorderden de Duitsers 't Roessingh; Jan, Annetje en de kinderen moesten hun huis uit. Ze hadden er op gerekend en de afgelopen dagen al wat voorbereidingen getroffen. 'Wij hadden ons allen blijmoedig geschikt in het onvermijdelijke.'[24] Jan van Heek besloot in augustus, na enkele maanden met zijn gezin op de zolders van het Rijksmuseum Twenthe te hebben gebivakkeerd, het einde van de oorlog in Huis Bergh af te wachten. Maar niet lang daarna kwam 's Heerenberg en omgeving, waar de eerste oorlogsjaren zonder vermeldenswaardige gebeurtenissen waren verlopen, in de gevarenzone. De geallieerden wilden rechtstreeks vanaf de Nederlandse zuidgrens doorstoten naar Duitsland. Het doel van *Operation Market Garden* was parachutisten diep in het vijandelijke gebied te laten landen, om een corridor vrij te maken waarlangs grondtroepen konden oprukken naar Arnhem. Dan was de weg naar het Duitse Ruhrgebied en naar de hoofdstad Berlijn vrij. In een brief aan zijn zoon Arnold, die bijna zeventien was en in Enschede bij familie logeerde, schreef Jan, op

vrijdagmorgen 29 september 1944, dat ze in Huis Bergh waren opgesloten en geen weet hadden van wat er in Twente of elders in het land gebeurde. Ze konden alleen – en dan uiterst gebrekkig – volgen wat zich in de directe omgeving van het kasteel afspeelde.

De situatie rondom 's Heerenberg was kritiek. Regelmatig trokken troepen door het stadje en in de lucht werden zware luchtgevechten gevoerd, vaak loodrecht boven de toren van het kasteel, waar Van Heek vaak op de uitkijk zat. Soms, wanneer het wat rustiger was, wandelde hij naar één van de heuvels in het Bergherbosch om de situatie in ogenschouw te nemen. Zijn kunstverzameling had hij tijdig in veiligheid gebracht. De schilderijen en sculpturen waren naar de kelders verhuisd, het oud-archief van Huis Bergh was in de diepste kelder opgeslagen. Anderen uit 's Heerenberg, zoals de r.-k. kerk en de Witte Paters uit het Bonifaciusklooster, vroegen of er in het kasteel plaats was voor hun kostbaarheden, wat natuurlijk geen probleem was.

Zaterdagmorgen 7 oktober 1944 schrok 's Heerenberg op, toen eerst Kleve werd gebombardeerd en kort daarna Emmerich. 'De explosies waren ontzaglijk. De zware kasteeltoren stond te trillen, als gold het een aardbeving', noteerde Jan junior in zijn oorlogsherinneringen.[25] Binnen dertig minuten was Emmerich met de grond gelijk gemaakt. Dagenlang hingen wolken van stof en rook boven de puinhopen, drieduizend mensen vonden de dood. Jan van Heek was diep onder de indruk en vroeg zich ogenblikkelijk af of hij op een of andere wijze kon helpen. Hij wist dat het huis van Studienrat Jacob Düffel van het Emmericher Gymnasium, een goede bekende van hem, zwaar beschadigd was. Hij bood Düffel onderdak aan in het kasteel, maar de leraar was al door gastvrije vrienden opgevangen. Toen Düffel enkele dagen later het totaal afgebrande Gymnasium bezocht, ontdekte hij de vier stalen kisten waarin uit voorzorg een aantal kostbare perkamenten oorkonden, manuscripten en eerste drukken waren opgeborgen. Hij mocht – in ruil voor wat vriendelijke woorden en enkele sigaretten – de kisten meenemen.

Maar in de omgeving van Emmerich vond Düffel geen schuilplaats voor de kisten. Toen besloot Düffel van het aanbod van Jan van Heek gebruik te maken. Doorslaggevend was voor hem de zekerheid, 'dass Herr van Heek volles Verständnis für die Bedeutung der anvertrauten Sachen besass und dass er als Treuhänder ein unbegrenztes Vertrauen verdiene.' Op 13 oktober reed Düffel vroeg in de ochtend, met een Grenzausweis, naar de grensovergang 's Heerenberger Brücke. De douaniers aan weerszijden waren zo onder de indruk van de ellende in Emmerich, dat ze niets controleerden of vroegen en kort daarna reed Düffel met paard en wagen het voorplein van het kasteel op.[26] In de volgende dagen kwamen ook kisten met archiefstukken van de St. Martinikerk in Emmerich naar het kasteel, waar ze met de vier kisten van Düffel, achter een snel gemetselde muur, ongeschonden de nog resterende oorlogsmaanden overleefden.[27]

Vluchtelingen en drinkgelagen

Op 23 oktober 1944 vierde Jan zijn 71ste verjaardag. 's Avonds kreeg Huis Bergh onaangekondigd bezoek. Het waren 34 mensen uit de omgeving die onderdak zochten. Gelukkig was er weer ruimte in het kasteel, want die morgen waren 363 vluchtelingen vertrokken.[28] De afgelopen maanden had Huis Bergh al drie keer de noordvleugel van het kasteel moeten afstaan aan Duitse Wehrmachtsofficieren. Zo had zich eind september de staf van een Regiment Panzer-Grenadiers in de noordvleugel van Huis Bergh geïnstalleerd, die zich fatsoenlijk gedroeg en geen last veroorzaakte. Maar daags na Jan's verjaardag kondigde

zich de Waffen SS aan, ‘met de meeste arrogance’. De Van Heeks mochten nog een klein deel van het kasteel blijven bewonen.

> ‘Men went aan heel veel en zoo is het ons ook vergaan. Doch de tijd van 7 weken is geen prettige geweest. […] Het is geen prettig wonen, wanneer het huis schalt van radiomuziek en half dronken SS-mannen en wanneer het voorplein vol auto’s staat, welke gemakkelijk uit de lucht zichtbaar zijn. Wanneer onder de lindenoprijlaan, langs het Gasthuis, rondom over den geheelen wal, tusschen de boomen in de plantage, dozijnen vrachtauto’s en vecht- en benzinetankwagens verborgen staan. Wanneer Montferland en de Jodenbult in groote parkeerterreinen worden herschapen en wanneer ’s nachts lichtkogels die de duisternis in daglicht doen verkeeren boven ’s Heerenberg en de omstreken, staan. […] De officieren waren veeleischend, de drinkgelagen niet zelden, en vrouwen van ongewenschte klasse kwamen regelmatig op bezoek.’[29]

In december 1944 werd de SS vervangen door marinetroepen. Deze soldaten gedroegen zich in elk opzicht correct. Toen Van Heek van 8 tot 11 januari 1945 weer elke dag ongeveer driehonderd Limburgse vluchtelingen in het kasteel verwelkomde, verleenden de Duitse soldaten zelfs allerlei hand- en spandiensten. Op 18 januari vertrokken de laatste Duitse soldaten met bestemming Rotterdam.[30]

Het kasteel was tamelijk ongeschonden, maar de omringende bossen hadden veel schade opgelopen. Gerrit Vriezen jr., die zijn vader was opgevolgd als rentmeester van Huis Bergh, toonde zich zeer ontdaan over de geweldige verwoestingen die sinds begin oktober 1944 in de streek waren aangericht. Hij vertelde Van Heek hoe vele honderden Nederlanders langs en in het Bergherbos slavenarbeid verrichtten voor de aanleg van verdedigingswerken: een tankgrachtlinie met daarachter een gekartelde loopgang. Enkele dagen daarna, toen Jan voor het eerst na een jaar weer eens op Montferland kwam, was ook hij ontzet. Hij zag hoe vele honderden mannen uit verschillende delen van het land, vooral Rotterdammers, tot keihard werken werden geprest. Hij vond het een droeve gewaarwording, maar troostte zich met de gedachte dat er in deze tijden ergere dingen gebeurden, klagen had geen zin.[31]

Ziekenhuis in klooster en kasteel

Tijdens de laatste oorlogsmaanden hadden de Duitsers toestemming gegeven zieke Nederlanders die in het Duitse grensgebied dwangarbeid verrichtten, voor verpleging over te brengen naar ’s Heerenberg. Daar werden de vaak doodzieke mannen verpleegd in het noodziekenhuis in het klooster van de Witte Paters en in het voormalige ziekenhuis St. Theresiastichting. Onder de verzorgers was Anneke van Heek, die samenwerkte met zuster Van Leeuwen van het Haagsche Diaconessenhuis. Nadat de pastoor in de Pancratiuskerk vanaf de kansel de nood van de mannen had beschreven, stroomden de gaven van alle kanten binnen: brood, eieren, boter, vlees, volle weckflessen, kleren en zelfs tabak.[32]

Toen na de bevrijding het klooster werd gevorderd door het Canadese leger, verhuisde iedereen naar het noodziekenhuis dat in Huis Bergh werd ingericht. Onder de verpleegden waren ook de ‘Emmerichgangers’ uit Enschede. Zij boden later de inwoners van ’s Heerenberg een herinneringsoorkonde aan, met de tekst: ‘Met grote dankbaarheid gedenken de slachtoffers van de razzia 24 oktober 1944, tewerkgesteld in Praest, Vrasselt en Emmerich, de milde kerstgaven 1944

van onbekende gevers uit 's-Heerenberg en ook de liefderijke verpleging en hulpvaardigheid in het ziekenhuis aldaar genoten.'[33] In het kerkblad schreef een Witte Pater, dat de Enschedeërs zeker met vreugde zouden terugdenken aan het klooster en het kasteel waar de familie Van Heek hen zo gastvrij had ontvangen in de ridderzalen. 'Hier heeft de Christelijke liefde triomf gevierd, de ridderlijke middeleeuwen waardig.'[34]

Wij waren vrij!

In de Goede Week voor Pasen 1945, op 1 en 2 april, liep de spanning in 's Heerenberg hoog op. Iedereen voelde dat de bevrijding dichtbij was. De Canadezen hadden Kleve veroverd en richtten zich nu op Emmerich, de Eltenberg en de gemeente Bergh. Goede Vrijdag werd een heftige dag, het leek of de wereld verging, door de artilleriebeschietingen vanuit Kleve op de Eltenberg. Op Paaszaterdag bestormden de Canadezen de Eltenberg en omsingelden het Bergherbos. De volgende dag, Paaszondag, rukten ze, gesteund door Engelse tanks, op naar 's Heerenberg en Beek.[35] Jan van Heek was zaterdagavond vroeg naar bed gegaan, somber gestemd: de beschietingen waren wellicht voorbereidingen voor een gevecht om het stadje, de volgende dag. Hij had 'een van de meest slapeloze nachten van zijn leven', volgens het dagboek van zoon Goderd.[36] Jan was bang:

> 'Wat mij dien nacht uren lang plaagde was het vooruitzicht van verdediging van het kasteel door de resteerende bezetting [van de Duitsers]. De bevelhebber had mij een ontwijkend antwoord gegeven op mijn verzoek het kasteel te sparen. Zoude met de aanwezige mitrailleurs en pantserfausten tot verdediging besloten worden, dan konden we een vernietigende bommen- of rakettenaanval verwachten'

Jan stond al om zes uur op, hij wilde nogmaals bij de Hauptmann aandringen op ontruiming of overgave, het kasteel moest gespaard blijven. Toen merkte hij dat alle Duitsers waren vertrokken: 'Wij waren vrij! Een gevoel van ongekende weelde.'[37]

Met Goderd en rentmeester Gerrit Vriezen jr. trok Van Heek direct de stad in, om meer aan de weet te komen. In de Hofstraat ontmoetten ze pastoor Horsthuis, die met een opgewekt gezicht vertelde dat de Duitsers waren gevlucht en dat de Canadezen er aan kwamen. Enige tijd later kwam captain Mac Faggert van de Canadese Hooglanders naar het kasteel. Bij een kop koffie in de huiskamer verhaalde hij hoe zijn compagnie Canadian Highland Light Infantry 's Heerenberg had veroverd.[38] Paaszondag werd een drukke dag voor Jan. Hij had nauwelijks tijd na te denken over de overweldigende betekenis van de bevrijding. Hij regelde dat er Tweede Paasdag een bijzondere dienst was in de kerk bij het kasteel. Het was in al zijn eenvoud een indrukwekkende bijeenkomst, die werd besloten met het samen zingen van twee coupletten uit het Wilhelmus.[39]

Enschede als herleefd

Aurelia hield tijdens de laatste maanden van de oorlog een dagboek bij. Op 31 maart 1945 was voor Enschede de bevrijding nabij. In 't Hoveke kwam het bericht binnen dat de geallieerden al in Winterswijk waren. Ben ter Kuile belde als plaatselijk commandant van de BS ogenblikkelijk met het stadhuis in Winterswijk, om het gerucht te verifiëren:

> ‘Zijn de Engelsen al bij jullie? En ze schreeuwen terug: “Ja hoor, ze zijn er, ze staan hier op het marktplein, luister maar!!!!”, en we kunnen door de telefoon de vreugdekreten op straat hooren.’

De volgende dag, 1 april 1945, begonnen Ben en Aurelia de dag vroeg. ‘Zou het vandaag gebeuren?’ Even na negenen stormde een lid van de Binnenlandse Strijdkrachten binnen met het bericht dat de geallieerden in aantocht waren en dat de Duitsers de stad ontvluchtten. Aurelia en enige andere BS-ers pakten hun fiets en haastten zich naar de stad. De BS-ers hadden opdracht gekregen de plundering van huizen en winkels door burgers, die al bedenkelijke vormen had aangenomen, te stoppen.

Om twee uur arresteerden Ben en loco-burgemeester Van Hattum NSB-burgemeester Jager, die zich niet verzette. Staande op de toren van het stadhuis zag Aurelia wat er in de stad gebeurde. Op diverse plaatsen brandde het, ook bij Rigtersbleek en Scholten. De Duitsers hadden daar hun opslagplaatsen in brand gestoken. Ineens kwamen de eerste tanks aanrijden, gevolgd door jeeps en lichte rupsvoertuigen, met daartussendoor motorordonnansen. De voertuigen waren versierd met oranje wimpels en bloemen en werden omstuwd door een uitgelaten en opgewonden mensenmenigte. Iedereen liep juichend door elkaar, hoewel het nog verre van veilig was.[40] Aurelia en Ben keerden ’s avonds laat niet naar ‘t Hoveke terug, maar ze overnachtten bij Loekie en Gijs van Heek aan de Oliemolensingel. ‘We sliepen allemachtig slecht vanwege de opwinding en het aanhoudende anti-tank geschut in de stad. Erg veel lawaai. De verschillende weerstandsnesten moesten nog worden opgeruimd. Doch het stond als een paal boven water: WE ZIJN BEVRIJD!!!!!!!’ [41]

In de nacht van dinsdag 3 op woensdag 4 april bezocht Aurelia onaangekondigd haar ouders in ’s Heerenberg. Ze bracht de blijde boodschap van de bevrijding, de stad was vrij. Woensdagmiddag ging Jan van Heek, gebruik makende van het vrijgeleide van Aurelia, met haar naar Enschede, met de Opel die ze een half jaar geleden onder de ogen van de SS hadden weten te verstoppen in het Molenaarshuis aan de Hofstraat. Het weerzien met zijn familie was hartelijk. Op Rigtersbleek was al een begin gemaakt met de opruimingswerkzaamheden. Jan overlegde met Gerrit Jan en Arnold over de verdere gang van zaken, vooral over de wederopbouw. Ze vergaderden in Jan’s kantoor in de fabriek. Hun huis ‘t Roessingh was weliswaar sterk vervuild, maar het had geen schade opgelopen. Bertus van Amstel had in de oorlogsjaren de tuin onderhouden. De Duitse bezetting had als voordeel gehad dat het ‘mooie hooge hout’ gespaard was gebleven. Jan’s totaalindruk was, aan het einde van het bezoek, terugkerend naar Huis Bergh, dat Enschede na de jarenlange zware druk ‘als herleefd’ was.[42]

Start wederopbouw

Ook Gerrit Jan beschreef zijn belevenissen op de dag van de bevrijding. Komend vanaf de Usseleres zag hij hoe tanks door het spoortunneltje bij Café Bouwhuis rolden, over de spoorlijn naar Oosterveld en Rigtersbleek. De Duitse bezetting was al gevlucht.[43] Toen hij het tunneltje naderde, ontdekte hij dat bij Rigtersbleek de weverij Goolkate in brand stond. De Duitsers hadden er een bom in gegooid, de muren van de motorgang stonden bol en waren gescheurd. Kennelijk hadden de Duitsers hier veel goederen opgeslagen, want het was één grote vuurzee. Diverse medewerkers van de fabriek probeerden te redden wat er te redden viel en al snel arriveerde de Enschedese brandweer. Het hoofdgebouw Goolkate bleef ongeschonden, doordat de brandweer het voortdurend nat hield.

> ‘Enschede scheen één roversnest te zijn geworden. Men had de hekken geforceerd en duizenden menschen stroomden naar binnen om goederen van het Bekleidungsamt weg te halen. De stroom was zóó groot dat we ze niet konden tegenhouden.’[44]

Direct na de bevrijding kwamen taxateurs de schade aan gebouwen en machinerie opnemen. Een aannemer brak de vele muurtjes af die de Duitsers in de diverse spin- en weefzalen hadden gemetseld, en ook de twee fortificaties die aan de spinnerij en het portiershuis waren gebouwd. Rigtersbleek stond de weverij De Bleek af aan een afdeling van het Engelse leger, voor de voorziening van de al vooruitgeschoven Engelse troepen. De bevelvoerende officier zette zestig Duitse krijgsgevangenen aan het werk om de weverij te ontruimen, die stampvol Duitse uniformen en ondergoed zat, waarvan een groot deel onder de luizen zat.

Gerrit Jan werkte aan plannen voor de katoenspoelerij, scheerderij en sterkerij. Voor de verwerking van de kunstzijde, een belangrijke grondstof immers voor Rigtersbleek, had hij ook een plan, dat hij broer Jan voorlegde.[45] Jan had Gerrit Jan op 2 januari 1945 al geadviseerd zich straks bij de herbouw te concentreren op het kunstzijdebedrijf, om dat weer snel aan het draaien te krijgen. Hij vermoedde dat er als er vrede was, de aanvoer van grondstoffen van Enka uit Arnhem snel weer op gang kwam, eerder misschien dan die van katoen uit de Verenigde Staten.[46] Ieder was akkoord met de plannen. De zijdesterkerij verhuisde naar de bovenste zaal van Zandvoort, de zijdescheerderij kreeg een plaats op de bovenste verdieping van Memphis. ‘Dit plan heeft het voordeel, dat de afgeschoren boomen direct op dezelfde verdieping over de loopbrug naar de sterkerij gaan. Op deze zaal van de sterkerij komt tevens de zijdeaandraaierij, inrijgerij en de kamrekken voor de zijde. […] Ik zou veel meer kunnen schrijven, maar heb thans geen tijd meer’, eindigde Gerrit Jan zijn verslag van drie dicht betikte kantjes, dat hij aan gedelegeerd commissaris Jan van Heek in ’s Heerenberg stuurde.[47]

Voor Rigtersbleek werd 21 april een plechtige, historische dag. Bazen en arbeiders brachten de eerste machines weer binnen de poorten van de fabriek. In het hoofdgebouw Zandvoort werden korte toespraken gehouden en kreeg de directie – Gerrit Jan, Arnold en H. Zeggelt – van het personeel als dank een oorkonde aangeboden. Dat was tevens het startsein voor de wederopbouw van de fabriek, die twee jaar zou duren. De her en der ondergebrachte machinerie kwam vrijwel ongeschonden terug, behalve de machines en het kantoormeubilair die bij Jannink, Menko en de confectiefabriek Blom waren opgeslagen en bij het bombardement van 22 februari 1944 verloren waren gegaan.[48]

Geluksgevoelens

Een half jaar na de bevrijding, midden augustus 1945, kregen Jan en Annetje een opgewekte brief van hun dochter Aurelia. Ze zag het als een groot voorrecht dat de hele familie ‘heelhuids’ de oorlog was doorgekomen.

> ‘Maar wat een geluk hebben we gehad: geen van ons in gijzeling, geen van ons in Duitschland te werk gesteld, geen van ons in een concentratiekamp terechtgekomen. Zonder kleerscheuren door het verzetswerk heengekomen! Wonderbaarlijk! En last but not least, ’s Heerenberg vrijwel onbeschadigd, wat puur geluk is, gezien het feit, dat het midden in de frontlijn lag. We kunnen alleen maar intens dankbaar zijn, dat alles zoo prachtig is afgelopen, tenminste voor jullie met je 6 kinderen + aanhang.’[49]

Jan en Annetje begrepen de geluksgevoelens van hun dochter. De twee oudste kinderen Aurelia en Loekie hadden hun weg gevonden. Aurelia woonde met Ben ter Kuile op 't Hoveke in Driene, waar ze bijkwamen van de roerige en af en toe zenuwslopende tijd die ze in het verzet hadden beleefd. Hun zoontje Nico was inmiddels zeven. Loekie was gelukkig aan de Oliemolensingel in Enschede, met haar man Gijs van Heek, directeur van Schuttersveld, en hun drie kinderen, een zoon en twee dochters. Anneke had het echter niet gemakkelijk. Ze had nog steeds verdriet om de tragische dood van haar ex-verloofde Jan Kessler. Oudste zoon Jan, bijna 25, was voorbestemd in de toekomst het rentmeesterschap van Huis Bergh op zich te nemen. Bij de oprichting van de Stichting Huis Bergh, in het voorjaar van 1946, kreeg hij als gedelegeerd regent de dagelijkse leiding van het kasteel. Goderd, 22, had moeilijke oorlogsjaren beleefd. Hij zag zich genoodzaakt zijn opleiding aan de Hogere Textielschool in Enschede te onderbreken. Zijn plan was zich met zijn vriend Hendrik Jan Ledeboer als vrijwilliger te melden voor Indië. Arnold, de jongste zoon, die binnenkort achttien werd, ging zijn HBS-a-diploma halen aan het christelijk lyceum in Zeist.[50]

Enkele maanden na de brief van Aurelia, in het najaar van 1945, kreeg Jan van Heek te horen dat Aurelia haar man en zoontje Nico wilde verlaten. Zij had de afgelopen maanden majoor Arthur Lungley van de Inneskillen Dragoons van het Canadese bevrijdingsleger leren kennen en was verliefd geworden.[51] Van Heek, geschrokken, wees Aurelia op haar plichten, die in de eerste plaats lagen bij haar man, haar kind, haar huis en gezin. Door een huwelijk met majoor Lungley verbrak ze de banden met haar beste vrienden. 'Ik zal mij er nooit mee kunnen vereenigen, ook omdat ik in dezen stap niets dan latere ontgoocheling en disaster zie.'[52]

Jan van Heek ondernam pogingen het huwelijk van zijn dochter te redden. Bij Piet van Tienhoven thuis in Amsterdam sprak hij eind februari 1946 uitvoerig met Ben en Aurelia. Jan vatte het gesprek samen: om de relatie samen voort te zetten, moet er een basis zijn, 'de ernstige wil om voor en met elkaar, en terwille van je kind, zich tezamen weder te wijden aan je huis en werk en plichten, en daarin het geluk te zoeken, en niet daarbuiten'. Als dat fundament ontbrak, had het volgens Jan weinig zin een huwelijk voort te zetten. En als Aurelia besloot haar toekomst in Canada te zoeken, zou ze standvastigheid, trouw en plicht moeten tonen, eigenschappen die haar nu ontbraken. Jan voegde eraan toe dat het hem niet makkelijk viel dit te zeggen.[53]

Zijn poging Aurelia haar voornemen uit het hoofd te praten, leek succes te hebben, want de verliefdheid was spoedig over. Toch besloten Aurelia en Ben uit elkaar te gaan. Ben schreef Jan en Annetje, dat het hem onmogelijk was het huwelijk op de oude voet voort te zetten, na wat er gebeurd was. Na maanden nadenken had hij ontdekt dat in een huwelijk 'een innerlijke band' onmisbaar was en deze band was nu stuk. Hij stoorde zich aan Aurelia's rusteloze karakter, ze was weinig huiselijk en het ontbrak haar aan 'liefde voor huis en hof'. Ook hijzelf had schuld, erkende Ben, want vaak had hij haar niet naar behoren behandeld. Als de scheiding geregeld was, wilde hij hertrouwen.[54] Op 23 augustus 1946 werd het huwelijk van Ben met Mia Jannink uit Goor gesloten, zoon Nico bleef bij hem.

Aurelia trok zich na de scheiding terug op 't Roessingh. Het hele gebeuren had haar behoorlijk aangegrepen, maar ze vond geleidelijk haar standvastigheid terug. 'Ik ben blij dat ik weer in pais en vree in jullie midden ben', schreef ze haar ouders. 'Laten we vooral trachten dit zoo te houden. Tracht ook eens mijn standpunt in de dingen te zien, ik probeer zooveel mogelijk jullie standpunt te zien.[55] In de herfst van 1946 ontmoette Aurelia in Boekelo, thuis bij Henk van Heek, directeur van 'Boekelo', Jos Gilissen, een jachtvriend van Henk, in

jagerskringen bekend als Sonneur, het pseudoniem waaronder hij in diverse sport- en jagersbladen over zijn grote hobby schreef. In zijn kenmerkende barokke stijl beschreef hij zijn kennismaking met Aurelia:

> 'Mijn gastheer Henk [deelde] mij op een goede Zondag mede, dat hij voor die middag zijn 'nicht Aureel' – die in dat domein blijkbaar iets in de melk had te of althans kón brokkelen – op een "kopje thee" had genood. Of het aan die thee lag of aan de zoetgevooisde naam, ik ben er nooit achter gekomen, in ieder geval verbond ik aan de combinatie een douairière-achtige voorstelling compleet met parasol en mitaines. Het viel iets anders uit. De douairière loenste achter haar theekop naar iedere flacon [...] en bleek achteraf een der periodieke, hippische uitschieters van haar Twentse ras.'[56]

Ben ter Kuile vertrouwde het niet en liet een Amsterdams bureau een onderzoek instellen naar de handel en wandel van Jos Gilissen. Het rapport viel gunstig uit. Jos Gilissen had een vlekkeloze reputatie, zijn financiële situatie was bevredigend. Zijn riante woonhuis in Leusden mocht hij het zijne noemen. Er waren geen motieven om het aangaan van relaties met de heer Gilissen te ontraden.[57]

Begin 1947 vroeg Aurelia haar vader en moeder of Jos zich mocht komen voorstellen. In haar brief benadrukte Aurelia dat het haar ernst was met Jos te trouwen.[58] Jan van Heek stapte over zijn bezwaren heen. Gilissen was bijna twintig jaar ouder dan Aurelia, maar hij realiseerde zich dat hij ook zoveel jaren ouder was dan Annetje. En dat Jos katholiek was geweest, vond hij ook niet bezwaarlijk. Aurelia en Jos trouwden op 8 mei 1947 zonder enig ceremonieel in het gemeentehuis van Hamersveld, waarna ze op De Hubertushof gingen wonen. 'Aurelia begint een nieuw leven', noteerde Jan in zijn dagboek. 'Zij komt in een geheel andere wereld van paarden en honden. Moge het beiden goed gaan.'[59]

Rebelsche drietal

Voor Anneke van Heek was de oorlog nog lang niet voorbij, want ze kon de dood van Jan Kessler moeilijk verwerken. Volgens schoonzus en goede vriendin Irmela van Heek-Töwe was ze vreselijk verslagen en kwamen de herinneringen aan die vreselijke dag steeds terug.[60] Maar Anneke pakte de draad weer op, toen ze in de herfst van 1945, een jaar na de dood van Jan, het verzoek kreeg een maand lang de zorg op zich te nemen voor de drie kinderen van prinses Juliana en prins Bernhard, Beatrix, Irene en Margriet. Het waren 'bengels, die overloopen van levenslust, totaal niet weten wat gehoorzaamheid is en precies plegen te doen wat in hen op komt', vertelde ze haar vader en moeder. Telkens moest ze ingrijpen, met dreigementen en strenge blikken hield ze orde. Prinses Juliana was een 'allerliefste en hartelijke Moeder'. Maar de omgang met de kinderen viel Anneke tegen. Vooral Beatrix was bijzonder lastig en wilde haar plannen altijd doordrijven. Irene was zacht en aardig, maar 'een geweldige treuzel op elk gebied'. De jongste, Margriet, die Pietie werd genoemd, was een schatje, zo vlug als water, volgens Anneke precies een engeltje van Rubens, met perzikwangen en stralend blauwe ogen.[61]

Toen Anneke haar vader midden oktober feliciteerde met zijn 73ste verjaardag, schreef ze dat ze de kinderen nu aan kon, al was ze af en toe de wanhoop nabij. Anneke kreeg steeds meer bewondering voor onderwijzeressen die een eindeloos geduld, begrip 'en een zachte vaste hand' moeten hebben.[62] Op 23 oktober luchtte ze nogmaals haar hart tegenover haar ouders, in een lange brief van twee kantjes, over het 'rebelsche drietal'. De meisjes waren

volgens haar niet anders dan gewone, levendige kinderen, alleen met dit verschil, dat ze vrijwel geen discipline en gehoorzaamheid kenden. Ze dacht dat het vrije onderwijs van de 'werkplaats' van Kees Boeke, waar de prinsesjes op school gingen, daaraan ook schuld was. Er klopte volgens Anneke iets niet wanneer een kind alleen iets deed waarin het zin had en niet om er een ander mee te helpen. 'Ze worden nu eenmaal te veel naar de oogen gekeken en kennen geen moeilijkheden om te overwinnen.'[63]

Anneke was op Soestdijk niet alleen kinderoppas, maar ook verpleegster. Beatrix werd ziek, een aanhoudende bronchitis die steeds weer de kop opstak en gepaard ging met vrij hoge koorts. Margriet had het ook, maar bij haar kon Anneke het vrij snel met medicijnen onderdrukken. Ze wist uit ervaring dat het een verraderlijke ziekte was, want haar vader had ook vaak een bronchitisaanval. De afgelopen week, zo vertelde Anneke verder, was koningin Wilhelmina twee keer op Soestdijk geweest en ze had er ook overnacht. 's Avonds at ze met de kinderen mee, het verliep zeer gemoedelijk, zelfs de 'anders tamelijk vrijgevochten' prinsesjes hielden zich in. Anneke ontdekte wel een grote afstand tussen de leefwijze van de koningin en de sfeer waarin de drie kinderen opgroeiden. Daarom vond ze het des te aardiger te zien hoe Wilhelmina zich bij de meisjes trachtte aan te passen en toch respect ontving. En 's avonds zaten ze allemaal gezellig rondom de haard in de bibliotheek met de krant en de radio. Anneke kreeg de indruk dat de koningin genoot van het huiselijk samen zijn.

Anneke mocht ook een kijkje nemen in het paleis. Ze proefde er de sfeer van de vroegere Oranjes, zeker in de Waterloozaal waar portretten hingen van de halfbroers van de koningin en van de koningen Willem I, II en III. Te oordelen naar haar eigen vertrekken had de koningin zelf weinig smaak, vond Anneke. De vleugel van Juliana en Bernard was modern ingericht, ademde een sfeer van 'een practisch, levendig gezin'. Anneke's karwei in Soestdijk was enkele dagen later geklaard. Toen gouvernante jonkvrouw Feith[64] terugkwam, zat Anneke's karwei in Soestdijk er op. Ze vond het jammer, want ze begon net hun vertrouwen te winnen.[65]

In de oorlogsjaren en ook daarna hielp Anneke haar vader met de correspondentie van het Rijksmuseum Twenthe en Huis Bergh. Toen Jan van Heek in 1946 de Stichting Edwina van Heek oprichtte en leidde, stond Anneke als regent van de stichting hem trouw en zeer gemotiveerd terzijde. Goderd vond Anneke 'de liefste van onze drie zusters', ze was veel kwetsbaarder en veel minder voortvarend dan Aurelia en Loekie, heel ingetogen, sober, bescheiden, sereen en positief ingesteld. Ze was 'vooral een vaderskind', zoals ook blijkt uit de vele warme brieven waarin haar vader en moeder altijd op de hoogte hield van haar belevenissen en voortdurend informeerde naar de gezondheid van 'Vaas'. Jarenlang woonde Anneke op Huis Bergh. In 1977 keerde ze terug naar haar geboortestad, waar ze in de Wilhelminaflat woonde, naast het Volkspark. Ze kreeg eens bezoek van een journaliste, die behalve over koetjes en kalfjes kritische vragen stelde over de textielindustrie en de textielbaronnen. Totdat Anneke het welletjes vond en uitriep: 'Mevrouw de journaliste, het is toch geen schande een Van Heek te zijn?'[66]

NOTEN

[1] Hein A.M. Klemann, *Nederland 1938-1948. Economie en samenleving in jaren van oorlog en bezetting*, Amsterdam, 2002, 235 e.v.
[2] C.N.F. Swarttouw, *De textielvoorziening van Nederland gedurende den bezettingstijd 1940-1945*, Amsterdam, 1947, 49-51.
[3] A.L. van Schelven, *Onderneming en familisme*, Leiden, 1984, 102.
[4] Een exemplaar van het verenigingsorgaan van 10 augustus 1940 is aangetroffen tussen nog niet geplaatste archivalia in het persoonlijke archief van J.H. van Heek. AJH.
[5] Herinneringen van H.K. ter Haar, opgeschreven aan het eind van 1945. AJH, 96.
[6] Van Schelven, *Onderneming*, 102.
[7] Swarttouw, *Textielvoorziening*, 101.
[8] Swarttouw, *Textielvoorziening*, 338.
[9] Swarttouw, *Textielvoorziening*, 223.
[10] Het rijksinkoopbureau van de Duitse luchtmacht.
[11] Dagboek 15.
[12] Uit brochure die in 1947 is verschenen bij het vijftigjarige bestaan van Rigtersbleek. De pagina's zijn niet genummerd.
[13] Dagboek 16.
[14] B.A. Sijes, *De April-Mei-stakingen in Twente*, bijlage I in: P.J. Bouman, *De April-Mei-stakingen van 1943*, Den Haag, 1950, 195.
[15] T. Wiegman, *Enschede 1940-1945*, Enschede, 1985, 147.
[16] Bouman, *April-Mei-stakingen*, 18.
[17] Dik Nas, *Het Twentse Model*, Amsterdam, 1998, 94.
[18] Sijes, *April-Mei-stakingen in Twente*, 257.
[19] Brief van Ludwig van Heek aan zijn broers en zussen, vermoedelijk geschreven in 1929. Geciteerd in: Jan van den Dungen, *Vrouw zonder land. Levensschets van Bertha Jordaan-van Heek*, Hengelo, 1993, 34.
[20] Brief van J.H. van Heek aan zijn zusters en broers, d.d. 3 mei 1944. AJH, 50.
[21] Verslagen van de familievergaderingen van 1941-1946. AJH.
[22] Brief van J.H. van Heek aan mr. J.W.A. van Hattum, waarnemend burgemeester van Enschede, d.d. 1 juli 1946, AJH, 102.
[23] *Oud-Enschede in 175 foto's*, Enschede, 2003, 129.
[24] Dagboek 16.
[25] Dagboek van 1944 van J.H.A. van Heek. Archief Stichting Huis Bergh, plaatsingslijst 771.
[26] Jakob Düffel, *Die Rettung des Emmericher Martini-Archivs und der wertvollsten Teile der Gymnasialbibliothek*, in: *De Liemers, Gedenkboek Dr. J.H. van Heek*, Didam, 1953, 11-18.
[27] In januari 1951 gingen kisten en archiefstukken terug naar Duitsland. J.H. van Heek overhandigde ze aan de Duitse autoriteiten op de plaats waar ze in 1944 Nederland binnen kwamen: bij de Wetering, even voorbij het oude klooster, de plaats van de voormalige grensovergang 's Heerenberger Brücke.
[28] Brief van J.H. van Heek aan zijn kinderen, zusters, broers en nichten, d.d. 23 oktober 1944. AJH, 105.
[29] Dagboek 17.
[30] J.H. van Heek schreef een voorwoord bij een uittreksel dat zijn schoonzoon Ben ter Kuile maakte uit het dagboek van Otto Paetsch, Kommandant van het tiende SS Panzer-Regiment Frundsberg, over de tweede helft van 1944. AJH, 105.
[31] Dagboek 17, 16 december 1944.
[32] *De Witte Paters van Kardinaal Lavigerie 1937-1958*, in: *Old Ni-js*, jaargang 23, nummer 60, juli 2005, 48.
[33] P.W.J.M. van Nispen, *De gemeente Bergh tijdens de Tweede Wereldoorlog*, 's Heerenberg, 1970. De pagina's van de brochure zijn niet genummerd.
[34] A. Wouters WP in: *Kerkblad van Bergh*, 2de jaargang nummer 3, 22 juni 1945. Ook: *De Witte Paters*, 48.
[35] Van Nispen, *De gemeente Bergh*.
[36] *De bevrijding van 's Heerenberg*. Uit het dagboek van Goderd van Heek: 7 februari-9 april 1945, in: *Old Ni-js*, nummer 23, oktober 1992. Typoscript aangetroffen tussen ongeplaatste archivalia. AJH.
[37] Jan van Heek noteerde tijdens zijn verblijf in het kasteel zijn belevenissen in: *Aantekeningen (bij gebrek aan dagboek) der gebeurtenissen op het Huis Bergh en den Oorlog van 16 December 1944 tot den bevrijdingsdag 1 april 1945.* De notities zijn aangetroffen in dagboek 17.
[38] Zie noot 36.
[39] Zie noot 37.
[40] C. B. Cornelissen, *Twente weer vrij*, Oldenzaal, 1983, 11-13.
[41] Verslag van Aurelia ter Kuile-van Heek over de gebeurtenissen tijdens de laatste dagen van de Duitse bezetting in Enschede. Zij schreef dit in augustus 1945 op Huis Bergh. AJH, 89. Zie ook: Wiegman, *Enschede 1940-1945*, 399-404.
[42] Dagboek 17.
[43] Uit brochure die in 1947 verscheen bij het vijftigjarige bestaan van Rigtersbleek. De pagina's zijn niet genummerd.
[44] In het persoonlijke archief van J.H. van Heek werd een deel van een verslag aangetroffen van de gebeurtenissen bij Rigtersbleek, tijdens de bevrijding. Het is vermoedelijk van de hand van Gerrit Jan van Heek jr., omdat de gebruikte typemachine en de tekstopmaak identiek zijn aan een later door GJ getikt rapport voor J.H. van Heek. AJH, 96.
[45] Verslag van G.J. van Heek jr. aan J.H. van Heek, vermoedelijk begin april 1945 geschreven. AJH, 96.

[46] Brief van J.H. van Heek aan G.J. van Heek jr. over de herinstallatie van Rigtersbleek, d.d. 2 januari 1945. In deze brief deelde Jan van Heek mee, dat hij niet afwijzend stond tegenover de mogelijke aankoop van het bedrijfsgebouw van Menko. Ook adviseerde hij niet alleen voor herbouw materiaal aan te vragen, maar voor een 'grooten shedbouw' naar het westen, een oud idee van hem. AJH, 96.
[47] Verslag van G.J. van Heek jr. aan J.H. van Heek, vermoedelijk begin april 1945 geschreven. AJH, 96.
[48] Verslag van G.J. van Heek jr. d.d. 26 februari 1944, over het bombardement van 22 februari 1944. AJH, 96.
[49] Brief van Aurelia ter Kuile-van Heek aan J.H. van Heek, d.d. 13 augustus 1945. AJH, 159.
[50] Z. Plomp-Kamphuis en E.Th.R. Unger, *Parenteel van Helmich van Heek en Geertruid ten Cate*, Den Haag, 1955, 161, 190-192.
[51] Levensloop van Aurelia van Heek, samengesteld door G. van Heek, juni 1998. Persoonlijk archief G. van Heek, Velp.
[52] Brief van J.H. van Heek aan Aurelia ter Kuile-van Heek, d.d. 21 november 1945. AJH, 159.
[53] Brief van J.H. van Heek aan Ben ter Kuile en Aurelia ter Kuile-van Heek, d.d. 1 maart 1946. AJH, 159.
[54] Brief van Ben ter Kuile aan Jan en Annetje van Heek, d.d. 4 april 1946. AJH, 159.
[55] Brief van Aurelia van Heek aan Jan en Annetje van Heek, d.d. 1 mei 1946. AJH, 159.
[56] Sonneur, *Hippische herfst*, Amsterdam, z.j., 35.
[57] Rapport van onderzoeksbureau Van der Graaf & Co. in Amsterdam over mr. Josef Jacob Gilissen, d.d. 28 januari 1947. Jos Gilissen was geboren in 1895 en had twee kinderen uit zijn eerste huwelijk.
[58] Brief van Aurelia aan Jan en Annetje van Heek, d.d. 22 januari 1947. AJH, 159.
[59] Dagboek 17.
[60] Gesprek met Irmela van Heek-Töwe op 4 juli 2006 in Doetinchem.
[61] Brief van Anneke van Heek aan haar ouders, d.d. 6 oktober 1945. Aanvullend bestand met brieven van Anneke, map 11. AJH.
[62] Brief van Anneke van Heek aan haar ouders, d.d. 17 oktober 1945. Aanvullend bestand met brieven van Anneke, map 11. AJH.
[63] Brief van Anneke van Heek aan haar ouders, d.d. 23 oktober 1945. Aanvullend bestand met brieven van Anneke, map 11. AJH.
[64] Jonkvrouw Feith was de verzorgster van de prinsesjes.
[65] Brief van Anneke van Heek aan haar ouders, d.d. 28 oktober 1945. Aanvullend bestand met brieven van Anneke, map 11. AJH.
[66] Goderd van Heek, *In Memoriam Anneke van Heek (1917-2001),* in: *Familieblad Vereniging Familie van Heek,* jaargang 2001, Enschede 2001, 18.